

Džana Rahimić-Bužo

Tolerancija i Sokratov etički identitet

Sažetak

Tolerancija shvaćena kao vrijednost koja čini mir mogućim i kao takva doprinosi kulturi mira i tako smanjuje mogućnost konflikata, u bitnom je slična onome što je Sokrat podrazumijevao pod etičkim principom, kako treba da živim, koji se može razumijevati kao dopuštanje drugačijeg mišljenja i uvažavanje prava drugih. Na taj način opravdavamo naše temeljno pitanje: Možemo li kroz odrednice Sokratovog etičkog identiteta govoriti o toleranciji, odnosno o uvažavanju koje isključuje trpljenje? Da li se može reći da nas je Sokrat, kroz principe svoje etičke filozofije, učio principima tolerancije? Na koji je način, ako uopšte jeste, tolerancija vrlina i da li u Sokratovoj etičkoj filozofiji i gradnji etičkog identita možemo prepoznati crte koje odgovaraju terminu sadašnje tolerancije?

Ključne riječi: *tolerancija, mir, prava, identitet, etički identitet, sreća.*

Tolerance and Socrates' ethical identity

Summary

Tolerance is understood as a value that makes peace possible and as such contributes to a culture of peace and thus reduces the possibility of conflict, in essence is similar to what Socrates meant by ethical principles, how should I live, which can be understood as allowing different opinions and respect the rights of others . In this way justify our fundamental question: Can we go through the determinants of Socrates ethical identity to speak of tolerance, and the respect that excludes suffering? Is it possible to say that we were Socrates, through the principles of its ethical philosophy, taught the principles of tolerance? In what way, if at all is tolerance a virtue and whether the Socrates ethical philosophy and construction of ethical identity can identify lines that correspond to the period of the current tolerance?

Key words: *tolerance, peace, human rights, identity, ethical identity, happiness.*

Možemo li kroz odrednice Sokratovog etičkog identiteta govoriti o toleranciji, odnosno o uvažavanju koje isključuje trpljenje? Da li se može reći da nas je Sokrat, kroz principe svoje etičke filozofije, učio principima tolerancije? Na koji je način, ako uopšte jeste, tolerancija vrlina i da li u Sokratovoj etičkoj filozofiji i gradnji etičkog identita možemo prepoznati crte koje odgovaraju terminu sadašnje tolerancije? Bitnost ovih pitanja odmah uočavamo jer se ovdje radi o uspostavljanju i o očuvanju mira. Stoga smatramo, da je o ovim i ovakvim pitanjima nužno misliti, graditi pojmove i tražiti odgovore.

Bitno je naglasiti da se ovdje misli individualna tolerancija, te da se misli o toleranciji koja govori o onome što se ne može tolerirati i o onome što se može (treba) tolerirati. S toga je važno misliti o toleranciji na način kako je Sokrat mislio o vrlini, što ne znači da je tolerancija nužno vrlina, odnosno da ona nema „pravo“ na osnovu svoje povezanosti sa znanjem odrediti i definirati šta je to na šta treba biti tolerantan. Sadržaj ovog rada jeste pokušaj da se govori o individualnoj toleranciji na način da se mogući princip „tolerancije“ pronađe u Soratovom etičkom identitetu, u njegovom življenju.

Deklaracija o principima tolerancije usvojena je i potpisana od strane članica Uneska 16.11.1995.¹Ova deklaracija nastala je kao proizvod borbe protiv netolerancije, odnosno kao poduzimanje potrebnih pozitivnih mjera za unaprijeđivanje tolerancije, te je s toga u ovoj Deklaraciji definirana ne samo kao princip u razvoju već kao i potreba za mirom, ekonomskim i društvenim napretkom.Ovdje tolerancija

¹http://www.hraction.org/wp-content/uploads/Deklaracija_o_principima_tolerancije.pdf

znači poštivanje, prihvatanje i uvažavanje raznovrsnosti u svijetu, ivažavanje oblika izražavanja i oblika humanosti. Kao takva podstaknuta je znanjem ,komunikacijom i slobodnim mišljenjem. Najkraće, tolerancija je ovdje definirana kao ravnoteža (ono što je kod Sokrata umjerenost) u razlici, te je okarakterisana kao vrijednost koja čini mir mogućim i doprinosi kulturi mira. S toga tolerancija nije ustupak ili popustljivost, već aktivni stav. Ovaj aktivni stav podstaknut je priznavanjem univerzalnih ljudskih prava i osnovnih sloboda drugih. „Tolerancija je odgovornost koja podupire ljudska prava, demokratiju i vladavinu zakona“.²Kao takva „tolerancija, dosljedna u poštivanju ljudskih prava, ne znači i tolerisanje društvene nepravde ili napuštanje, ublažavanje sopstvenih uvjerenja“.³

Toj i takvoj dosljednosti odgovara princip Sokratove etičke filozofije, njegov etički identitet, njegov život. Ono čemu je on ostao dosljedan (možda) se može staviti u kontekst sadašnjeg pojma tolerancija, kada se ona, tolerancija definira kao vrlina koja dopušta drugo i mišljenje drugačije, koje se razlikuje od našeg mišljenja, te kada se definira kao što je definirana u ovoj Deklaraciji kao uvažavanje osnovnih sloboda drugih i kao potreba za mirom i napretkom svih naroda što se može uklopiti u Sokratov kontekst postizanja dobrog i sretnog života. Sokratovo zagovaranje puta koji vodi do ovakvog života (možda) je moguće tumačiti i kroz smisao današnje tolerancija? Ono što ovakva tolerancija nužno mora da isključuje, odnosno da ne podrazumijeva jeste pasivno

² http://www.hraction.org/wp-content/uploads/Deklaracija_o_principima_tolerancije.pdf, član 1.3.

³ Ibid., član 1.4.

prihvatanje ili popustljivost prema mišljenjima, idejama ili ponašanjima drugačijim od naših. Tolerancija kao vrлина predstavlja i aktivan stav i prihvatanje liberalnog stanovišta. Ovo što je do sada ovdje navedeno jeste to što pravi razliku između tolerancije kao uvažavanja i tolerancije kao trpljenja.

Pojam tolerancije na specifičan način reflektira potrebu zajedničkog života u modernom dobu i neslaganjima oko koncepcija dobrog života, što podrazumijeva distinkciju između Tolerantnog djelovanja (za impuls uplitanja može imati najširi spektar subjektivnih viđenja, tj. nesviđanje) i Tolerancije kao vrline (zahtijeva da impuls za uplitanjem počiva na razlozima koji su moralno uvjerljivi, nisu bezvrijedni).

Pitanje etičnosti i sretnog života jeste pitanje prisutno u svakom vremenu, nije karakteristično samo za određeno vrijeme i određena uvjerenja. Pitanje: Kako treba da živim ne može biti pitanje jednog vremena, ne može biti samo nekada važno, a još bitnije put odgovora na to pitanje ne može zastarjeti niti postati nevažeci. Put koji nam danas omogućava dolazak do ovog odgovora jeste put Sokratesove filozofije. Živeći bavimo se etičkim pitanjima i pitanjem sretnog i sretnijeg života. Bavljenje tim pitanjem vezano je za njegovu tradiciju, te kao takvo nužno zahtijeva pogled u antiku, to jeste na Sokratov etički identitet.

„Ovdje se moramo podsjetiti na nemogućnost odvajanja Sokratova učenja od njegove cjelokupne osobnosti. Kao dokaz tome da se samo učenje ne može uzeti zasebno, jer bez obzira jeli zahtijevao definicije, ustrajavao na tome da je vrлина znanje, tvrdio da niko ne čini krivo svojom

voljom ili nalogao ljudima da se brinu za svoje duše, ili je pak prividan predmet razgovora bio postolarstvo ili ljubav, on je uvijek, kako je i sam rekao, govorio istu stvar o istim stvarima.“⁴ *Sokratova etička filozofija, to jeste način njegovog života i formiranja (etičkog) identiteta ni u kojem slučaju se ne može samtrati antidemokratskom, jer u svom temelju ima vrlinu. „Niko danas ne treba optužiti Sokrata da je bio antidemokrat. Sokrata se može voljeti ili ne voljeti, ali je barem teško ne složiti se s općom prosudbom njegova vremena koju je on sam sažeo: Ta glasovitost koju posjedujem može biti istinita ili može biti lažna, ali u svakom slučaju drži se gledište da je Sokrat drugačiji od većine ljudi. Ova jedinstvenost je iznad svega ono što se doimalo njegovim mladim prijateljima: Niko nije poput njega, živ ili mrtav, to je nevjerovatna stvar.“*⁵ Sokratov život jeste njegova filozofija, etička filozofija, pa je s toga isto promišljati o njegovoj filozofiji i o gradnji njegovog etičkog identiteta, to jeste o načinu života na koji je živio.

Sokratova etika jeste filozofija koju je živio. Živeći svoju filozofiju predstavljao je svoje etičko učenje, predstavljao svoja uvjerenja, principe i ciljeve kojima je zauvijek ostao vjeran. Sokrates se potpuno okrenuo problemima ljudskog života odustajući od filozofije prirode. Glavni čovjekov zadatak za Sokrata je poboljšanje duše u moralnom i intelektualnom smislu. Kada se predstavi Sokratovo etičko učenje paralelno se predstavlja sve ono što je i ko je Sokrat bio.

⁴ W. K. C. Guthrie, *Povijest grčke filozofije*, Naklada Juričić, Zagreb, 2006., str. 369.

⁵ Ibid., str. 394 i 396.

Kada se govori o Sokratovoj etici nužno je govoriti o najvažnijim grčkim moralnim pojmovima, o tzv. Sokratovim paradoksima, o crtama koje su ga najizrazitije obilježavale.⁶Sve to zapravo predstavlja jedan sistem etike koji je Sokrat živio, a koji se dalje nastavlja njegovim formalnim i materijalnim principima etike, unutar kojih je moguće vršiti podjele te o njima pojedinačno govoriti.

Moramo se uvijek pitati i uvijek moramo tragati za odgovorima. Zadaća našeg mišljenja i djelovanja je da pronađe najbolji mogući odgovor na pitanje šta jeste to što nas istinski čini sretnima, šta je to što jedan život može napraviti takvim da se taj život može zvati sretan život?

Sokrat se bavio ovim supstancijalnim pitanjem ljudske egzistencije cijeli život. Bio je u potpunosti orijentiran na ljudsku unutrašnjost, i antropološki i etički problem stavljao je u centar svojih filozofskih razgovora.

Temeljna odrednica Sokratovog življenja u vrlini jeste ono što je ključna stvar za etiku, a to je određenje vrline. Pored ključne stvari za etiku, njegovo življenje ogleda se i kroz cilj etike tj. pitanje kako treba da živim. U takvom životu prepoznaje se veliki značaj znanja za etički život.

Upoznati šta je zapravo vrlina jeste ključna stvar u etici. Sokrat je cijeli svoj život posvetio pitanjima o vrlini, o vrlovitom životu i djelovanju. Njegov glavni cilj, odnosno cilj njegove filozofije bio je dovođenje do samosaznanja, ali ne samo sebe nego i drugih. *„Sokrat je nosio vjeru u mogućnost*

⁶ Izdržljivost i umjerenost, tj. enkrateia što je suprotnog značenja od akrasija.

*pravog znanja kao osnove moralnog djelovanja, i zato se sav predao istraživanju te osnove. On polazi od saznanja neznanja, ali ne kao skeptičkog poricanja znanja, nego kao metodičkog ishodišta i početka novog znanja.*⁷ Pravo znanje, bez kojeg nije moguće moralno djelovati prožeto je kroz cijelo Sokratovo učenje kao princip na kojem se zasnivaju sva ispravna ljudska djelovanja. Zarad tog principa sebe je postavljao kao onoga ko nema znanja i razvijao metod elenhosa⁸ kao i majeutičku vještinu⁹. Sokrat je kao cilj svoje etike stavljao pojam i tražio njegovo određivanje i težio znanju koje svi moraju priznati

Dakle, cilj njegove etike i njenih metoda je da metodički riješi centralna pitanja moralnog života, da odgovori na pitanje: Kako treba da živim? Zbog uvjerenja da je ovaj odgovor neophodan u potpunosti se predao istraživanju čovjeka i njegovog života. Kao odgovor na ovo pitanje moglo bi se smatrati Sokratovo uvjerenje da najbolje žive oni koji se brinu da žive dobro, kao i to da je najveća sreća za čovjeka da svaki dan razgovara o vrlini, kao i o ostalim pitanjima kojima ispitujemo sami sebe i druge. Za Sokrata život bez takvog ispitivanja nije ni vrijedan da se živi, on nije odabrao takav život, odabrao je smrt.

Stožerna misao Sokratove etike jeste nerazlučivo jedinstvo teorijskog znanja i praktične djelatnosti. Vrlina je ne samo znanjem uslovljena nego i sa znanjem istovjetna. Za Sokrata je znanje obilježje svih pojedinih vrlina, jer se sve one sastoje u

⁷Miloš N. Đurić, *Istorijahelenskeetike*, Zavodzaudžbenikeinastavnasredstva, Beograd, 1987., 246.

⁸ Elenhos na grčkom znači pobijanje, ispitivanje, dokaz.

⁹ Babička vještina, rađanje znanja i istine.

znanju. To znači da za njega nema mnogih i raznovrsnih vrlina, vrlina je dakle, samo jedna. Ali, nije svaka vrsta znanja vrlina. Znanje koje jeste vrlina mora biti u stanju da nas učini dobrima. Takvo znanje može biti jedino znanje dobra i zla, znanje koje čini čovjeka dobrim, znanje koje je uslov da čovjek ispuni svoju prirodu i postigne *eudaimoniju*.¹⁰

Znanje dobra i zla predstavlja jedini mogući način da se dođe do sreće (rasuđivanje šta jeste dobro i šta jeste zlo, događa se po istom principu po kojem se događa i rasuđivanje na šta treba, tj šta je dobro, i na šta ne treba, tj šta je zlo, biti tolerantan. Sve vrline zajedno predstavljaju jedno znanje, tako da je za Sokratesa isto znati šta je pravedno i biti pravedan, tj. djelovati na pravedan način. Pet grčkih vrlina (mudrost, hrabrost, pravednost, umjerenost i pobožnost) za Sokrata su jedna vrlina, jer čovjek mora biti cjelovito ispunjen pa tako i vrlina koja ga ispunjava mora biti jedna.

Pravu etičku vrijednost može posjedovati samo ono djelovanje koje proizilazi iz razumskog saznanja. Za Sokrata je vrlina prvenstveno znanje, dalje ona nije neka urođena sklonost dobru, ona je ono što treba učiti i vježbati i što se može naučiti, tj. vrlina je postiživa ukoliko smo spremni da je učimo i uvježbavamo...*Postigljivost i naučljivost vrline implicira nerazlučivojedinstvo teorijskog znanja i praktične djelatnosti.*¹¹

Da bi čovjek bio dobar nužno je da zna šta je dobro, ali ne dobro u jednom momentu, nego dobro koje vrijedi za cijeli

¹⁰ Sreću.

¹¹ Ž. Škuljević, *Dijalog sa Sokratom*, Hijatus, Zenica, 2003., 45.

život. Za Sokrata je dobro sadržaj znanja koje čovjeka čini vrlovitim. To dobro je uvijek pozitivno. Moralna dobra su ona dobra koja su iznad svih drugih dobara. Sokrat ne poznaje takvo dobro koje ni za što nije dobro. Svi ljudi hoće neko dobro, pa prema toj svrsi i upravljaju svoje djelovanje. Posljednji cilj čovjekove djelatnosti je biti sretan.

Prvo određenje vrline bilo je da je ona znanje, zatim da sve vrline koje jesu znanje čine jedno, da se vrlina može naučiti pa je tako cilj koji je moguće postići. To jesu određenja vrline, ali nedostaje ono što je osnov svih vrlina.¹² Ono što predstavlja osnov svih vrlina nije neka nova vrlina, i nije neka posebna vrlina. Za Sokrata je osnov svih vrlina obuzdavanje strasti i nagona, enkrateia. To je vladavina razuma, oslobađanje razuma od tiranije nagona i strasti. Enkrateia, dakle, podrazumijeva primarnost razuma, ona strasti i nagone obilježava indeksom nuliteta, jer je razum onaj koji je neophodan i dovoljan da bi ono što je osnova svih vrlina, enkrateia, bilo ispunjeno, zastupljeno i priznato kao ono što vrijedi. Razum se mora osloboditi od onoga što ga sputava i pokušava ispoljiti svoj negativni utjecaj. Za razum moramo zahtijevati izolovanje od strasti i nagona. Da je to zaista moguće Sokrat je pokazao djelom, svojim životom.

Na vrh svih etičkih vrijednosti Sokrat je stavljao prijateljstvo. U razgovorima je posebnu naznaku stavljao na suštinu i vrijednost prijateljstva, jer ono služi moralnom i duhovnom obogaćivanju ličnosti. Sokrat je davao i savjete za izbore prijatelja, jer je smatrao da nam prijatelji mogu biti samo čestiti ljudi. Prijateljstvo se zasniva na uzajamnoj koristi

¹² Enkrateia.

jer se ono zasniva na uzajamnom pomaganju. Vrlinu je smatrao pouzdanim sredstvom za sticanje prijatelja, iz razloga što prijateljstvo ne može postojati među ljudima koji nisu vrliniti.

Slika Sokratovog mišljenja o prijateljstvu, možda se najbolje može predstaviti citatom iz Ksenofontovih *Uspomena*:

„Bilo bi lijepo da svako sebe ispituje koliko baš vrijedi svojim prijateljima i da se trudi da im što više vrijedi, da ga manje ostavljaju na cjedilu. Ta, ja često čujem za ovoga da ga je prijatelj izdao, a za onoga da ga je za jednu minu žrtvovao čovjek za kojeg je smatrao da mu je prijatelj. Na sve ovo gledam ovako: kao što neko nevaljala roba prodaje i daje pošto – poto, možda je tako baš dobro prodati i nevaljala prijatelja kada se za njega može dobiti više nego što on vrijedi. Međutim, nikako ne vidim da bi se ili sposobni robovi ili čestiti prijatelji ostavljali.“¹³

Sokrat je znanje postavio kao temelj morala i obilježje svih vrlina jer je smatrao se sve vrline mogu nazvati jednim imenom – znanje, takvo znanje može osigurati dobar i sretan život i nas same učiniti dobrima. S obzirom na to da je znanje temelj vrline ispravno će djelovati oni koji znaju.

Ispitati svoj život i vidjeti koje dobro doprinosi vrlini stavovi su koje je Sokrates uvijek naglašava. Svoj život Sokrat je posvetio poboljšanju duše i pomaganju ljudima baveći se onim što je potrebno svakom pojedincu i onim što je smisao života, tj. Bio je sve ono što se danas zahtijeva od tolerantnog djelovanja. Definiranje značenja tolerancije i tolerantnog

¹³ Ksenofont, *Uspomene o Sokratu*, Kultura, Beograd, 1964., 47.

djelovanja, smatramo, može početi određenjem Sokratovog etičkog identiteta. Razumijevajući sve ovo što određuje Sokratov etički identitet i njegovo etičko učenje prepoznamo bitne odrednice principa tolerancije danas. Tolerancija razumijevana u kontekstu dijaloga moderne svakako je izuzetno bliska svemu onome čemu nas je Sokrat uči kroz svoje etičko djelovanje, a uči nas je na prvom mjestu znanju, vrlini i postizanju sretnog života, i ako je živio u V stoljeću prije nove ere. Nije li danas tolerancija način za postizanje života koji se zove sretan život? Nije li usvajanje Sokratovih etičkih principa tolerancija i tolerantno djelovanje?

Literatura

- D. Marić, *Sokrates i kinici*, Hijatus, Zenica, 2003.
- D. Marić, *Kinici i metafizika*, Hijatus, Zenica, 2000.
- G. Vlastos, *Socrates: Ironist and Moral Philosopher*, Cornell University Press, New York, 1991.
- Koplston, *Istorija filozofije*, BIGZ, Beograd, 1999.
- Ksenofont, *Uspomene o Sokaru*, Kultura, Beograd, 1964.
- Miloš N. Đurić, *Istorija helenske etike*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1987.
- Ž. Škuljević, *Dijalog sa Sokratom*, Hijatus, Zenica, 2003.
- W. K. C. Guthrie, *Povijest grčke filozofije*, Naklada Juričić, Zagreb, 2006.
- W. Windelband, *Povijest filozofije*, Kultura, Zagreb, 1956.
- Internet izvor: *Deklaracija o principu tolerancije i Deklaracija o ljudskim pravima*